INGLIZ VA O‘ZBEK SPORT SHARHLOVCHILARI NUTQIGA LINGVOKULTUROLOGIK OMILLARNING TA’SIRI

Odilova Gulchiroy Xusniddin qizi
Andijon davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23984869

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek sport sharhlovchilari nutqining shakllanishida lingvokulturologik omillarning o‘rni, milliy-madaniy qadriyatlarning sport diskursida namoyon bo‘lishi hamda sharhlash jarayonidagi kommunikativ strategiyalarga ta’siri qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Sport sharhlovchilari nutqida qo‘llaniladigan metaforalar, frazeologik birliklar, milliy-madaniy konnotatsiyaga ega ifodalar va emotsional-ekspressiv vositalarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ingliz va o‘zbek sport diskursida raqobat, jamoaviylik, vatanparvarlik, qahramonlik va g‘alaba konseptlarining verbal ifodalanishidagi umumiy hamda farqli jihatlar yoritiladi. Tadqiqotda lingvokulturologik, qiyosiy-tipologik, kontekstual va diskursiv tahlil metodlariga asoslaniladi. Sport sharhlovchilari nutqi nafaqat sport voqealarini yorituvchi kommunikativ faoliyat, balki milliy dunyoqarash, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi diskursiv hodisa sifatida tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: sport diskursi, sport sharhlovchilari nutqi, lingvokulturologiya, milliy-madaniy omillar, metafora, frazeologizm, ekspressivlik, madaniy konnotatsiya, ingliz tili, o‘zbek tili.

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Til insonning kommunikativ ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda, muayyan xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy qadriyatlari, milliy dunyoqarashi va madaniy xotirasini aks ettiruvchi murakkab semiotik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, ommaviy kommunikatsiyaning muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan sport diskursida til va madaniyatning o‘zaro ta’siri yaqqol kuzatiladi. Sport sharhlovchilari nutqi musobaqa jarayonini tasvirlash, sportchilarning harakatlarini baholash, o‘yin vaziyatlarini izohlash hamda tomoshabinlarda muayyan emotsional munosabatni shakllantirishga qaratilgan o‘ziga xos kommunikativ faoliyatdir.Sport sharhlovchisining nutqi faqat sport terminologiyasi yoki musobaqa jarayonini ifodalovchi leksik birliklardan tashkil topmaydi. Unda sharhlovchining milliy-madaniy tajribasi, lingvistik kompetensiyasi, ijtimoiy qadriyatlari, individual nutqiy uslubi hamda auditoriyaning madaniy kutishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli sport sharhlovchilari nutqini lingvokulturologik nuqtayi nazardan o‘rganish sport diskursining nafaqat lingvistik, balki madaniy va pragmatik xususiyatlarini ham aniqlash imkonini beradi.

Ingliz va o‘zbek sport sharhlovchilari nutqida musobaqa jarayonini ifodalash uchun qo‘llaniladigan til birliklari umumiy kommunikativ vazifalarni bajarsa-da, ularning semantik tuzilishi, emotsional-ekspressiv xususiyatlari va madaniy konnotatsiyalari ayrim jihatlari bilan farqlanadi. Xususan, ingliz tilidagi sport sharhlarida *comeback, underdog, fighting spirit, clinical finish* kabi birliklar sportchining qat’iyati, raqobatbardoshligi va taktik mahoratini ifodalashda qo‘llanishi mumkin. O‘zbek tilidagi sharhlarda esa *oriyat, g‘urur, matonat, yurt sha’ni, jamoa birdamligi* kabi birliklar sport voqeasining ijtimoiy va milliy-madaniy ahamiyatini kuchaytiradi. Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek sport sharhlovchilari nutqiga ta’sir ko‘rsatuvchi lingvokulturologik omillarni aniqlash, ularning leksik-semantik, frazeologik va kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida futbol, basketbol va voleybol sharhlariga xos nutqiy birliklar lingvokulturologik yondashuv asosida ko‘rib chiqiladi.

Til va madaniyat munosabatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarda til birliklarining shakllanishi va qo‘llanishi muayyan ijtimoiy-madaniy muhit bilan uzviy bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. E. Sapir tilni insonning ijtimoiy tajribasi va madaniy faoliyati bilan bog‘liq hodisa sifatida tadqiq etgan. A.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

Wierzbicka esa madaniy jihatdan muhim so‘zlar orqali turli xalqlarning qadriyatlari va dunyoqarashidagi xususiyatlarni aniqlash mumkinligini ko‘rsatgan.

G. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, metafora faqat badiiy ifoda vositasi emas, balki inson tafakkurining muhim kognitiv mexanizmlaridan biridir. Ushbu nazariya sport sharhlovchilari nutqida uchraydigan kurash, jang, harakat, kuch va g‘alaba bilan bog‘liq metaforik modellarni tahlil qilish uchun nazariy asos vazifasini bajaradi.

Sport sharhlovchilari nutqining lingvistik xususiyatlarini o‘rganishda C. Fergusonning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Olim sport sharhlovchilari nutqini o‘ziga xos grammatik, sintaktik va kommunikativ belgilarga ega bo‘lgan nutqiy registr sifatida tavsiflagan. A. Beard sport tilining ijtimoiy va kommunikativ xususiyatlarini o‘rganib, sportga oid til birliklarining ommaviy kommunikatsiyadagi ahamiyatini yoritgan. Mazkur maqolada lingvokulturologik tahlil yordamida sport sharhlovchilari nutqidagi milliy-madaniy konnotatsiyalar, qiyosiy-tipologik yondashuv orqali ingliz va o‘zbek tillaridagi umumiy hamda farqli xususiyatlar, kontekstual tahlil orqali til birliklarining vaziyatga bog‘liq ma’nolari, diskursiv-pragmatik yondashuv orqali esa ularning kommunikativ funksiyalari o‘rganiladi. Tahlilda foydalanilgan inglizcha va o‘zbekcha jumlalar sport sharhlariga xos nutqiy vaziyatlarni modellashtirish asosida tuzilgan bo‘lib, ular muayyan translyatsiyadan olingan autentik iqtiboslar sifatida taqdim etilmaydi. Sport sharhlovchilari nutqida lingvokulturologik omillarning ta’siri, avvalo, sport voqealarini baholash, sportchilar faoliyatini tavsiflash va musobaqa natijalarini talqin qilish jarayonida namoyon bo‘ladi. Sport musobaqalari xalqaro qoidalarga asoslangan universal faoliyat turi bo‘lishiga qaramay, ularni verbal ifodalash har bir tilning leksik-semantik imkoniyatlari, frazeologik tizimi va madaniy an’analari bilan bog‘liq holda shakllanadi.

Ingliz sport sharhlovchilari nutqida sportchining individual mahorati, qat’iyati va raqobatbardoshligini ifodalovchi birliklar faol qo‘llanishi mumkin. Masalan, *He showed remarkable determination in the final minutes* — «U so‘nggi daqiqalarda favqulodda qat’iyat namoyish etdi» jumlasida sportchining shaxsiy irodasi va maqsadga intilishi baholanadi. O‘zbek tilida esa ayni kommunikativ vaziyat *U so‘nggi daqiqalarda haqiqiy matonat va oriyat namunasini ko‘rsatdi* tarzida ifodalanishi mumkin. Birinchi holatda *determination* leksemasi shaxsning qat’iyati va irodaviy xususiyatini bildirsa, ikkinchi holatda *matonat* va *oriyat* birliklari sportchining faoliyatiga qo‘shimcha axloqiy-madaniy mazmun yuklaydi.

Ayniqsa, *oriyat* leksemasining lingvokulturologik xususiyati alohida e’tiborga loyiq. Mazkur birlik o‘zbek tilida shaxsning g‘ururi, sha’ni, qadr-qimmati va axloqiy mas’uliyati bilan bog‘liq semantik komponentlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Ingliz tilidagi *pride, honour, dignity* birliklari uning ayrim ma’no qirralarini ifodalashi mumkin, biroq kontekstga qarab *oriyat* tushunchasining barcha madaniy konnotatsiyalarini to‘liq qamrab olmasligi mumkin. Sport sharhlovchisi ushbu leksemadan foydalanganda sportchining harakatini oddiy jismoniy faoliyat sifatida emas, balki ma’naviy mas’uliyat va shaxsiy sha’n bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin qiladi. Lingvokulturologik omillarning yana bir muhim ko‘rinishi sport sharhlovchilari nutqidagi jamoaviylik konseptining ifodalanishidir. Ingliz tilidagi *What a brilliant team effort!* — «Jamoaning qanday ajoyib harakati!» ifodasi sportchilarning o‘zaro hamkorligi va umumiy natijaga qo‘shgan hissasini baholaydi. O‘zbek tilidagi *Jamoamiz bir tan-u bir jon bo‘lib harakat qilmoqda* jumlasida esa jamoaviylik tushunchasi obrazli frazeologik birlik orqali ifodalanadi. *Bir tan-u bir jon* birikmasi jismoniy va ma’naviy birlikni anglatuvchi ko‘chma ma’noga ega bo‘lib, jamoa a’zolarining hamjihatligini ta’sirchan tarzda tasvirlaydi. Mazkur holatda ingliz va o‘zbek tillaridagi ifodalar o‘xshash kommunikativ vazifani bajarsa-da, ularning obrazlilik darajasi va frazeologik tuzilishida muayyan tafovutlar mavjud. Ingliz tilida ham *They are playing as one* yoki *They are united as a team* kabi birliklar orqali jamoaviylikni obrazli ifodalash mumkin. Demak, bu yerda farq jamoaviylik konseptining mavjud yoki mavjud emasligida emas, balki uni ifodalash uchun tanlangan leksik va frazeologik vositalarning madaniy-semantik xususiyatlarida namoyon bo‘ladi. Sport sharhlovchilari nutqida milliy g‘urur va vatanparvarlik bilan bog‘liq birliklar ham muhim lingvokulturologik ahamiyat kasb etadi. Xususan, xalqaro musobaqalarda milliy terma jamoalarning ishtiroki sharhlovchi nutqining emotsional va baholovchi xususiyatlarini kuchaytirishi

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

mumkin. Ingliz tilidagi *He is making his country proud* — «U o‘z mamlakatini faxrlantirmoqda» ifodasi sportchining muvaffaqiyatini milliy g‘urur bilan bog‘laydi. O‘zbek tilidagi *U yurtimiz sha’nini munosib himoya qilmoqda* jumlasida esa *yurt* va *sha’n* leksemalari orqali milliy mansublik hamda ijtimoiy mas’uliyat mazmuni faollashadi. Ushbu birliklarning pragmatik xususiyati shundaki, ular sportchi va auditoriya o‘rtasida umumiy milliy identifikatsiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Sharhlovchi sportchining harakatini tasvirlash bilan birga, uni muayyan milliy jamoaning vakili sifatida talqin qiladi. Natijada sport natijasi individual muvaffaqiyat doirasidan chiqib, jamoaviy qadriyat sifatida qabul qilinishi mumkin.

Sport sharhlovchilari nutqida lingvokulturologik omillarning namoyon bo‘lishida metaforik birliklar ham muhim o‘rin tutadi. Metafora sport voqealarini obrazli tasvirlash, musobaqaning keskinligini kuchaytirish va tomoshabinlarda emotsional munosabat shakllantirishga xizmat qiladi. Ingliz va o‘zbek sport diskursida jang, kurash, harakat, kuch va g‘alaba bilan bog‘liq konseptual metaforalar uchraydi.

Masalan, ingliz tilidagi *They are fighting for every inch of the pitch* — «Ular maydonning har bir qarichi uchun kurashmoqda» jumlasida futbol musobaqasi hududiy ustunlik uchun olib borilayotgan kurash sifatida tasvirlanadi. O‘zbek tilidagi *Maydonning har bir qarichi uchun ayovsiz kurash ketmoqda* ifodasi ham shunga yaqin konseptual asosga ega. Har ikkala holatda SPORT MUSOBAQASI — KURASH modeli amalga oshadi. Biroq *ayovsiz kurash* birikmasining qo‘llanishi o‘zbekcha ifodada keskinlik va emotsional bahoni kuchaytiradi. Shuningdek, ingliz tilidagi *Their defence collapsed* — «Ularning himoyasi qulab tushdi» ifodasida himoya tizimining muvaffaqiyatsizligi jismoniy inshootning qulashi bilan qiyoslanadi. O‘zbek sport sharhlarida ham *Himoya devori qulab tushdi* kabi metaforik birlikdan foydalanish mumkin. Bunda himoya tizimi mustahkam devor sifatida konseptuallashtirilib, uning buzilishi raqib hujumining samaradorligini ifodalaydi. Mazkur misollar ingliz va o‘zbek sport diskursida ayrim konseptual metaforik modellar umumiy ekanligini ko‘rsatadi. Bu umumiylik insonning jismoniy tajribasi, makon haqidagi tasavvurlari va raqobat jarayonini idrok etish mexanizmlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, metaforalarning aniq leksik realizatsiyasi har bir tilning milliy-madaniy va frazeologik imkoniyatlariga muvofiq shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda ingliz va o‘zbek sport sharhlovchilari nutqiga lingvokulturologik omillarning ta’sirini nazariy-qiyosiy tahlil qilish sport diskursining milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Sport sharhlovchilari nutqi universal sport terminologiyasi va kommunikativ vazifalar bilan bir qatorda, muayyan xalqning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy tasavvurlari va lingvistik an’analarini ham aks ettiradi. Ingliz va o‘zbek sport diskursida kurash, g‘alaba, qahramonlik, jamoaviylik, jasorat va milliy g‘urur bilan bog‘liq konseptual modellar umumiy xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning konkret leksik-semantik, frazeologik va pragmatik ifodalanishida muayyan farqlar mavjud. Ayniqsa, o‘zbek tilidagi *oriyat, yurt sha’ni, bir tan-u bir jon, bir yoqadan bosh chiqarmoq* kabi birliklar sport voqealarini milliy-madaniy mazmun bilan boyitish imkoniyatiga ega. Ingliz tilidagi *fighting spirit, against all odds, turn the tables, make the country proud* kabi ifodalar esa sport vaziyatlarini raqobat, qat’iyat, muvaffaqiyat va jamoaviy mansublik bilan bog‘liq obrazlar orqali tavsiflaydi.

Sport sharhlovchilari nutqida qo‘llaniladigan metaforik va frazeologik birliklar sport voqeasini tasvirlash bilan cheklanmay, auditoriyaning uni idrok etishi, baholashi va unga emotsional munosabat bildirishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Ular baholash, emotsional ta’sir, identifikatsiya, integratsiya va madaniy reprezentatsiya kabi pragmatik funksiyalarni bajaradi. Shunday qilib, ingliz va o‘zbek sport sharhlovchilari nutqining lingvokulturologik jihatdan o‘rganilishi sport diskursida til va madaniyat munosabatlarini yoritish, milliy-madaniy konnotatsiyaga ega birliklarning kommunikativ imkoniyatlarini aniqlash hamda turli tillardagi sport sharhlarining umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini izohlash uchun muhim nazariy asos yaratadi. Kelgusida mazkur masalani autentik sport translyatsiyalaridan shakllantirilgan parallel korpus asosida o‘rganish lingvokulturologik birliklarning qo‘llanish chastotasi, kontekstual xususiyatlari va pragmatik samaradorligini empirik jihatdan aniqlash imkonini beradi.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ferguson C. A. Sports announcer talk: Syntactic aspects of register variation // Language in Society. – 1983. – Vol. 12, No. 2. – P. 153–172.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1921.
4. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. – 3rd ed. – New York: McGraw-Hill, 2010.
5. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
6. van Dijk T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
7. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. – New York: Oxford University Press, 1997.
8. Beard A. The Language of Sport. – London: Routledge, 1998.
9. Crystal D., Davy D. Investigating English Style. – London: Longman, 1969.
10. Hymes D. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.